

УДК 37(092)

*Христина Калагурка,
аспірант кафедри загальної
та соціальної педагогіки
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ДІЯЛЬНІСТЬ А. С. МАКАРЕНКА У 1920-Х РОКАХ В ОЦІНЦІ Ф. І. НАУМЕНКА

У статті висвітлено оцінку Ф. Науменком діяльності А. Макаренка у 1920-х роках. Показано практичне використання досвіду новатора вченим-педагогом у роботі з Львівською дитячою виховною колонією.

Ключові слова: *А. С. Макаренко, колективне виховання, перевиховання, колонія ім. М. Горького, Львівська дитяча виховна колонія.*

В статье отражена оценка Ф. Науменко относительно деятельности А. Макаренко в 1920-х годах. Показано практическое использование опыта советского новатора ученым-педагогом в работе с Львовской детской воспитательной колонией.

Ключевые слова: *А. С. Макаренко, коллективное воспитание, колония имени М. Горького, Львовская детская воспитательная колония.*

This article reveals F. I. Naumenko's estimate considering the practice of A. Makarenko in 1920s. It also shows the practical use of the Soviet innovator's experience by scientist-teacher in Lviv Children's educational colony.

Key words: *A. Makarenko, collective training, colony named after M. Gorki, Lviv Children's education colony.*

Дослідження життєвого і творчого шляху видатного українського педагога із світовим іменем А. С. Макаренка, попри величезний науковий інтерес упродовж останніх що не менше 60 років, не втратили своєї актуальності. Нові реалії сьогодення спонукають науковців, відкинувши ідеологічні застереження, відкрити й оцінити по-новому концептуальні положення спадщини педагога, під сучасним кутом зору переглянути його погляди на зміст, шляхи, цілі виховання і тим самим дати поштовх для подальшого розвитку теорії і практики педагогічної науки. Очевидно, що і надалі притягальними для наукового аналізу залишаться витoki формування А. Макаренка як педагога-новатора, початки його практичної діяльності, що припадають на 20-ті рр. ХХ ст.

Макаренкознавчі ідеї цієї доби пропагувати передусім його вихованці, зокрема, С. Калабалін, Л. Конисевич, В. Терський. До окремих аспектів формування його педагогічної концепції у 20-х рр. ХХ ст.

зверталися у своїх дослідженнях багато вітчизняних і зарубіжних науковців – Н. Абашкіна, В. Бобрицька, А. Бойко, З. Вайтц, Н. Дічек, Л. Гриценко, Л. Гордін, М. Даденков, І. Зязюн, С. Карпенчук, В. Ковтун, Ф. Козлов, Л. Крамущенко, І. Кривонос, М. Окса, М. Ніжинський, Н. Ничкало, С. Нєвська, Г. Паперна, Г. Ткаченко, Г. Хіллїг, Л. Фрезе, А. Фролов та інші.

До числа найвідоміших сподвижників макаренкознавчих ідей увійшов і відомий український педагог ХХ століття Федір Іванович Науменко. Це персоналія із надзвичайно цікавою біографією та багатою науково-педагогічною спадщиною. Понад 50 років свого життя він присвятив вивченню життєвого та творчого шляху А. С. Макаренка. Науковий доробок вченого-педагога з цієї проблематики нараховує більше семи десятків публікацій та частину неопублікованих матеріалів, що зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. З його іменем пов'язано створення у Львівському університеті імені Івана Франка потужного макаренкознавчого наукового осередку, відомого далеко за межами України.

На сьогодні науково-педагогічна спадщина Ф. Науменка загалом, і, зокрема, така важлива складова як макаренкознавство є недостатньо вивченою. Як зазначають дослідники І. Зязюн та І. Кривонос, ці роботи потребують ґрунтовного вивчення [1, с. 152].

З огляду на це, метою даної публікації є показати оцінку Ф. Науменком діяльності Антона Макаренка у 1920-х роках, розкрити практичне використання досвіду радянського новатора львівським макаренкознавцем.

Науковий інтерес до постаті А. Макаренка у Ф. Науменка з'явився ще за життя новатора. Найперше увагу дослідника привернула оригінальна педагогічна концепція новатора, а також неоднозначність її оцінок серед дослідників. Виступаючи на захист нововведень А. С. Макаренка, Федір Науменко вступає у дискусію, яку в 1940 році піднімає на сторінках періодичного видання – «Учительской газети» М. Лялін щодо актуальності цих педагогічних ідей у радянській системі освіти [10, с. 95]. Так, у 1940 році в Ставрополі, де на той час Ф. Науменко працював директором місцевого педагогічного інституту у методичному збірнику «На допомогу вчителю» побачила світ його публікація під назвою «Педагогічний досвід А. С. Макаренка». В цій статті Ф. Науменко вперше зробив спробу викласти педагогічний досвід новатора як цілісну виховну систему. Автор підкреслює велику заслугу А. С. Макаренка в тому, що він теоретично обґрунтував і втілює на практиці основні положення системи перевиховання [10, с. 95].

Після повернення у 1944 році в Україну, дослідник продовжив вивчати життя і творчість А. Макаренка вже у Львівському університеті, де він обняв посаду завідувача кафедри педагогіки і психології. У 1948

році науковець захистив кандидатську дисертацію на тему «Педагогічний досвід А. Макаренка». Ця робота належала до числа перших макаренкознавчих наукових праць, які були захищені у середині минулого століття.

Здійснене дослідження отримало позитивний відгук у наукових колах. У відшуканій нами у особистому фонді Ф. Науменка рецензії, на жаль не встановленого автора, з цього приводу наголошується, що «автор дисертації довгий час вивчав педагогічну спадщину Макаренка, не раз виступав уже з статтями й невеликими працями на цю тему в пресі, добре обізнаний з педагогічною літературою, поставив перед собою добрий намір заповнити досадну прогалину в нашій радянській педагогічній науці. Свій задум, на нашу думку, автор дисертації мав не без успіху» [2, с. 1]. Отже, можна стверджувати, що вже перші напрацювання вченого з цієї проблеми мали суттєве значення для започаткування і подальшого розвитку макаренкознавчого напрямку у тогочасній педагогічній теорії і практиці.

Підняті у дисертаційному дослідженні макаренкознавчі проблеми знайшли своє продовження в інших наукових працях Ф. Науменка, опублікованих наприкінці 40-х років. На увагу заслуговує, зокрема, праця у співавторстві із Г. Паперною під назвою «Новатор радянської педагогіки». В цій роботі автор акцентував увагу на тому, що найбільшою заслугою у А. С. Макаренка є те, що він, починаючи з 1920-х років, працював з людським матеріалом, з яким ніхто не хотів працювати, не хотів виховувати нову людину в колективі, в яку ніхто не вірив.

Вчений-педагог стверджував, що в колективі А. Макаренко побачив те нове, що характеризувало саме тогочасну педагогічну науку. Систему колективного виховання, опрацьовану А. Макаренко, Ф. Науменко назвав найціннішим вкладом у радянську педагогіку. Він писав: «Вміння спільно працювати в колективі, вміння жити в колективі – найважливіша соціальна якість цієї нової людини» [7, с. 52]. Обґрунтовуючи власну позицію, вчений опирався на такі якості, що розвиваються у людини-колективіста: почуття обов'язку перед колективом, почуття відповідальності, почуття колективної честі [7, с. 53]. І таким чином намагався довести, що Антон Макаренко перед колективом ставив життєво реальні цілі.

Донести до студентської аудиторії ім'я і творчу спадщину педагога-новатора поставив за мету Федір Науменко, підготувавши у 1949 році навчальний посібник «З життя і діяльності А. С. Макаренка: Стенограма лекцій», де в контексті вивчення всього життєво-творчого шляху А. С. Макаренка, розкрито його діяльність у 1920-х роках.

За Ф. Науменком, головною проблемою над якою працював А. С. Макаренко в той час, – був пошук методів та шляхів реалізації у здійсненні задуму – створення нової людини, вихованої в колективі. Власне цю систему новатор реалізовував в колонії ім. М. Горького.

Вчений-педагог писав, що в колонії А. Макаренка не лише набув досвід у перевихованні, але й теоретично обґрунтував власну педагогічну концепцію. Він виокремив цей період життя і діяльності А. Макаренка, як період, що увінчався великими успіхами у справі перевиховання неповнолітніх правопорушників [5, с. 98].

Цінною для вивчення початків практичної педагогічної діяльності А. Макаренка у 1920-х роках є публікація Ф. Науменка у співавторстві із А. Кухтою, М. Оксою та С. Сухорським «Про проект «Операційного плану педагогічної роботи трудової комуни ім. Ф. Є. Дзержинського», яка побачила світ в серійному виданні «А. Макаренка» (кн. 11), що виходило у 1949–1985 рр., склало загалом 11 томів, і, поза сумнівом, увійшло в золотий фонд наукової макаренкознавчої літератури. На сторінках науково-педагогічних збірників вперше були опубліковані маловідомі матеріали, документи, спогади учнів А. С. Макаренка, вихователів, які співпрацювали з новатором [9, с. 222].

У вище згаданій статті вперше були викладені та проаналізовані досі невідомі такі документи, як «Операційний план педагогічної роботи трудової комуни ім. Ф. Є. Дзержинського» та «Конституція» трудової колонії ім. Ф. Є. Дзержинського», датовані 1928 роком. Частина викладеного матеріалу у цих документах, як зазначили автори, була відома зі стенограм педагога. Цінність нових матеріалів полягала в тому, що тут висвітлена «перша спроба Макаренка викласти свою «практичну педагогіку» у визначену систему» [6, с. 136]. Аналіз і творче опрацювання цих автентичних документів, копія оригіналів яких додавалася до статті, дозволило авторам привідкрити секрети практичної діяльності А. Макаренка у цій виховній установі, зробити акценти на постулатах його педагогічної концепції. Зокрема, привернено увагу до обґрунтованих ним положень щодо мети виховання, її зумовленості вимогами і потребами часу.

Незважаючи на теоретико-практичні педагогічні досягнення А. Макаренка у 1920-х роках, запропонована ним педагогічна концепція ще за життя піддавалася критиці, в освітянському середовищі мала місце дискусія щодо доцільності її впровадження. Більше того, такі сучасники А. Макаренка, як М. Бочачер, М. Покровський, М. Стороженко називали його систему виховання «нерадянською», тобто такою, яка суперечила тогочасній педагогічній науці [10]. Ці звинувачення на адресу педагога-новатора Ф. Науменко назвав несправедливими і висунув власну думку з цього приводу. Він писав: «[...] А. Макаренка, як новатор, «без страху» повів впевнено шляхом морального життя радянської людини своїх дітей, поставивши перед колишніми безпритульними «велику [...] вимогу: будьте справжніми людьми!» [4, с. 12].

У цьому контексті слід відзначити й критику Ф. І. Науменком тих науковців, які не займалися пошуком нового у вивченні персоналії А. С. Макаренка, а обмежувалися повтором відомих фактів. Яскравим

прикладом такої позиції була рецензія на друге видання (1967) монографії М. П. Ніжинського «Життя і педагогічна діяльність А. С. Макаренка», де він розкритикував автора за переказ давно відомого матеріалу [8].

Наукове зацікавлення Ф. Науменка не обмежувалося лише теоретичним висвітленням досвіду радянського новатора. Починаючи з середини ХХ століття, вчений-педагог надає велике значення практичному використанню макаренківських новацій, що зародилися в 1920-х роках.

Ф. Науменко вважав, що перед ним та іншими дослідниками – макаренкознавцями стоїть нове завдання – розкрити внутрішню логіку педагогічної спадщини А. С. Макаренка, яку б можна було успішно використовувати у вихованні. Він писав: «[...] поважаючи пам'ять видатного педагога, ми повинні вивчати і розробляти його педагогічну спадщину творчо не на словах, а на ділі» [8, с. 168].

З цією метою очолювана ним кафедра педагогіки і психології Львівського університету почала працювати із безпритульними дітьми та неповнолітніми правопорушниками. Базою для теоретико-практичної роботи стала Львівська дитяча виховна колонія № 1, де викладачі кафедри та студенти університету, яких залучали до волонтерської діяльності, читали лекції на морально-етичні теми, проводили різноманітні виховні заходи. [3, с. 2]. Активною була робота з вчителями і батьківською аудиторією. Для вихователів з метою підвищення кваліфікації було організовано педагогічні семінари, прослухані курси завершувалися складанням педагогічного мінімуму. Для батьківського педагогічного всеобучу дієво використовувалися шпальти місцевої газети «Вільна Україна». Як наслідок, Львівська дитяча виховна колонія за спільним рішенням ЦК ВЛКСМУ і МОГП УРСР за підсумками роботи у 1963–64 н.р.) була визнана кращою в Україні.

Результати усієї практичної діяльності вченим були викладені в публікаціях, зокрема, «Заохочення і покарання в перевихованні неповнолітніх правопорушників» (співавтор В. Карпова), «З досвіду перевиховання підлітків – правопорушників засобами шкільного впливу в умовах ВТК» (співавтор О. Сумарук). Педагогічні поради А. С. Макаренка, які почали пульсувати у 1920-х роках Ф. Науменко вважав життєвими, бо вони були перевірені на практиці.

Актуалізуючи діяльність радянського новатора, Ф. Науменко намагався показати, що його виховні принципи і методи є універсальними, придатними для виховної роботи не лише безпритульними і правопорушниками, але й для інших категорій молоді і дорослих.

Загалом макаренкознавство стало невід'ємною складовою педагогічного доробку Федора Науменка. Педагогу вдалося у своїх дослідженнях аргументовано довести важливість макаренківських новацій, які зародилися на початку 1920-х і розвивалися упродовж усіх наступних років, створити власну творчу лабораторію, де ці ідеї знаходили своє практичне застосування.

СПИСОК ОПРАЦЬОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зязюн И. А. Идеи А. С. Макаренко живут... / И. А. Зязюн, И. А. Кривонос // Советская педагогика. – 1990. – № 9. – С. 150–153.
2. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 373, п. 60 (Невст. особа. Фрагмент рец-ції на Науменкові: 1. Канд. дисертацію «Пед. досвід А. Макаренка» (1948, Львів); 2. Рук – смоногр. «Пед. думка Київської Русі» (поч. 1980-х), арк. 1–6.
3. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 1176, п. 145 (Науменко Ф. І. В Ленінський райком КПУ – Тітовій Н. І. – Довідка про роботу каф. пед.-ки і пс-гії ЛДУ з бездоглядними дітьми і підлітками-правопор-ми), арк. 1–3.
4. Науменко Ф. І. З життя і діяльності А. С. Макаренка: Стенограма лекцій / Ф. І. Науменко. – Львів : Вид-во Львівського державного університету, 1949. – 28 с.
5. Науменко Ф. І. «Автобіографія» А. С. Макаренка. Коментарий / Ф. І. Науменко, И. И. Козуб // А. С. Макаренко. – Кн. 10. – 1978. – С. 95–107.
6. О проекте «Операционного плана педагогической работы трудовой коммуны им. Ф. Э. Дзержинского» / Ф. И. Науменко, А. М. Кухта, Н. Н. Окса, С. Ф. Сухорський // А. С. Макаренко. – Кн. 11. – 1985. – С. 135–153.
7. Паперна Г. О. Новатор радянської педагогіки / Г. О. Паперна, Ф. І. Науменко. – Львів : Вільна Україна, 1948. – 127 с.
8. Фин Б. И. (Ф. І. Науменко) М. П. Ніжинський. Життя і педагогічна діяльність А. С. Макаренка / Б. И. Фин // А. С. Макаренко. – Кн. 7. – 1969. – С. 164–168.
9. Николо Н. Львівська скарбниця макаренківської історіографії / Н. Николо // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 1. – С. 216–223.
10. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 35, п. 17 (Науменко Ф. І. «История педагогической мысли на Украине» – фрагмент дослідж. (кін. 60-х – поч. 70-х рр.), арк. 1–122.